

Голові разової спеціалізованої вченої ради
у Волинському національному
університеті імені Лесі Українки,
докторові історичних наук, професору,
професорові кафедри
всесвітньої історії Волинського національного
університету імені Лесі Українки
Каліщук Оксані Миколаївні

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Василя Івановича Ільницького на дисертацію Лілії Станіславівни Сосницької на тему “Історична освіта на Волині в 1944 – 1953 рр.”, подану до захисту в разову спеціалізовану вчену раду у Волинському національному університеті імені Лесі Українки на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 “Історія та археологія”

Вивчення трансформаційних процесів, які відбувалися та відбуваються у системі освіти є важливою і актуальною темою. Відкриття повноцінного доступу до архівних установ різного рівня уможливило підготовку якісного повноцінного дослідження. Водночас студіювання основних тенденцій в історичній освіті радянського періоду дає змогу повноцінно подолати сформовані стереотипи та позбутися цілої низки міфів. Рецензоване дослідження актуалізується також відсутністю сучасної комплексної студії про історичну освіту на Волині у 1944 – 1953 рр. Лілія Станіславівна Сосницька сформулювала і належно обґрунтувала актуальну наукову проблему.

У «Вступі» (с. 15–20) авторка на відповідному рівні розкрила необхідні складові кваліфікаційної роботи такого рівня: актуальність, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, мета та завдання, об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі, методи дослідження, наукову новизну одержаних результатів, практичне значення наукового дослідження, особистий внесок авторки та ін. Основні результати дослідження апробовані на чотирьох наукових заходах міжнародного та всеукраїнського рівнів і в 9 публікаціях: чотирьох статтях у наукових фахових виданнях України, одному розділі в колективній монографії, чотирьох наукових працях, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження.

Традиційно авторка присвячує окремий (перший) розділ вивченню стану наукової розробки проблеми, аналізу джерельної бази та розкриттю методологічних засад дослідження (с. 21–55), який складається із трьох підрозділів (1.1. Історіографія проблеми (с. 21–39); 1.2. Характеристика джерел

(с. 39–46); 1.3. Методологічні засади дослідження історичної науки (с. 46–55). Вивчивши стан наукової розробленості проблеми здобувач вважає достатнім для якісного розкриття проблеми. Увесь комплекс авторка поділила на три умовні групи: 1) *праці узагальнювального характеру*; 2) *дослідження з історії освіти*; 3) *роботи, які безпосередньо стосуються стану історичної освіти на Волині 1944 – 1953 рр.* При цьому авторка здійснює і внутрішньо груповий поділ на радянську та пострадянську історіографію проблеми. До першої групи автора віднесла праці, які дають змогу відтворити історичне тло досліджуваного предмету дисертації (О. Михайлюк, І. Кічий, В. Баран, І. Патриляк, М. Боровик, Б. Ярош, Й. Надольський, В. Старжець, В. Юрчук, Ю. Сорока, Т. Васильчук, С. Гегова та Т. Марусик, В. Гаврилова, О. Логвиненко, В. Мічуда, Л. Стрільчук, С. Сворах, О. Філіпов, Ю. Хабатюк, О. Павлович, Н. Мащенко, О. Жосан, О. Лаврут, Н. Завалко, В. Добровичинська, Р. Попп, Л. Романець, М. Фазан, Н. Утілова, М. Кагальна, О. Лаврут, В. Ільницький, Н. Кантор, Т. Батюк, О. Коляструк, Л. Романець та окремо автори дисертаційних досліджень – Н. Красножон, І. Сушик, С. Слободян, О. Лук'яненко, О. Левенець, Б. Безпалько, М. Гриценко та ін.). Друга, умовно формують праці з історії освіти, зміст яких не обмежується вузькими територіальними рамками Волині, адже система освіти розвивалися у руслі загальнодержавних тенденції (С. Сірополко, О. Сухомлинська, Ю. Каганов, І. Невінчана, Й. Войдон та ін.). Третя група – праці, які безпосередньо стосуються досліджуваної проблеми і охоплюють вузькі хронологічні та територіальні рамки (М. Філіпович, О. Майборода, Г. Хлібовська, С. Шульга, Л. Стрільчук, Г. Малеончук, Я. Ярош, І. Сушик, О. Галан, Г. Голя, Н. Кот, Г. Артесюк, З. Шевчук, Л. Козярчук та С. Янішевський, Л. Стрільчук, Л. Сосницька, О. Каліщук, О. Булгакова, Р. Давидюк, А. Живюк та В. Старжець, Л. Стрільчук та Р. Михальчук, С. Іванов, Л. Дударчук та ін.) (с. 22).

Проаналізувавши увесь масив здобувачка дійшла висновку, що комплексне дослідження присвячене становленню та розвитку історичної освіти на Волині у повоєнний період відсутнє, а представлена дисертація заповнює цю прогалину (с. 39).

Вивчивши джерельний комплекс, авторка наголошує на зосередженості його основного масиву в обласних установах та поділяє їх на опубліковані (збірники документів, періодичні видання, навчальна література) та неопубліковані (писемні архівні документи, усні спогади очевидців). Значна частина документів уперше введена дисертанткою до наукового обігу. Зокрема, опрацьовано фонди Державного архіву Волинської області (11 фондів, у яких зосереджені нормативні документи, ділова документація, особові справи педагогів), Волинського національного університету імені Лесі Українки (164 справи з 21 фонду цих архівів), збірники опублікованих документів, періодичне видання («Радянська Волинь», «Вільний шлях», «Ленінським шляхом», «Новий шлях», «Прапор Леніна», «Сталінський прапор», «Червоний прапор». При

цьому авторка наголошує на критичному ставленні в роботі до матеріалів періодичних видань, зокрема, у висновку зазначає, що джерельна база дослідження представлена різними видами джерел, які дають змогу значно ширше простежити розвиток історичної освіти Волині у післявоєнні роки (с. 46).

Розкриттю теоретико-методологічного інструментарію присвячено окремий параграф, який є невід'ємною складовою дисертаційного дослідження. Зокрема, методологічну основу дисертаційного дослідження склали принципи історизму, науковості, об'єктивності, системності, міждисциплінарності, антропологізації та регіональності. При підготовці роботи застосовувалися загальнонаукові (методи аналізу та синтезу, дедукції, індукції, порівняння, виміру, опису, системного підходу) та спеціально-наукові методи, притаманні історичній науці (історико-системний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-генетичний). Окрім того, здобувачка використала метод критичного аналізу, метод просопографії, контент-аналізу, методи описової та вибіркової статистики, методи усної історії ((авто)біографічні дослідження, методи інтерв'ю, анкетування, опитування, методи візуального дослідження), конкретно-проблемний метод (методи соціального конструювання, методи реконструкції, методи «включеного спостереження»).

Авторка на основі фотосвітлини аналізує будівлі та матеріально-технічну базу шкіл, педагогічних училищ, а також побут і життя різних соціальних категорій, передовсім, послуговуючись методами візуального дослідження. Здобувачка використала регіональний, цивілізаційний і антропологічний підходи у дослідженні повсякдення студентів та учнів, викладачів інституту й педучилищ (с. 50).

Важливо відзначити, що здобувачка у цьому параграфі детально окреслює понятійно-категоріальний апарат, зокрема обумовлює використання та зміст понять «історична освіта», «пропаганда», «радянське суспільство», «радянське виховання», «радянська система освіти» та ін. (с. 53–54).

У другому розділі «Відновлення та розвиток радянської системи освіти» (с. 56–107), який складається із трьох підрозділів (2.1. Відбудовчі процеси в системі шкільної освіти (с. 56–73); 2.2. Педагогічні училища Волині в повоєнні роки (с. 73–90); 2.3. Відновлення роботи Луцького учительського інституту (с. 90–107), детально розглядаються особливості формування та функціонування радянської системи освіти.

Здобувачка описує швидкі темпи перебудови шкільництва на радянський манер у 1939 – 1941 рр. та демонстрацію на початковому етапі німецькою адміністрацією релігійної та частково національної терпимості на фоні атеїстичної радянської (с. 59), розширення мережі освітянських закладів, запровадження всезагального навчання як одного із важелів державної політики (с. 61), відновлення роботи початкових шкіл, зростання кількості семирічних та середніх шкіл (с. 62–64). Наголошує також, що радянська освіта повною мірою відкидала глибинні національні традиції навчання та виховання українців

(с. 64), відкриття, хоч і у невеликій кількості російських шкіл (с. 64), пропаганда (через пресу) важливості та цінності освіти (с. 64), неспроможність виконати закон про загальнообов'язкове навчання в досліджуваній період на Волині (с. 65), відзначає основну перевагу радянської школи – українська мова навчання (с. 66), проблеми з відкриттям шкіл, через нестачу державних асигнувань та халатність місцевих керівників (с. 66), відтак і перешкоди у розвитку шкільної освіти у досліджуваній період – слабка матеріально-технічна база шкіл (с. 69), вплив численних депортаційних та переселенських акцій другої половини 1940-х років на якісну динаміку зростання учнів шкіл (с. 70).

Окремо розглядає матеріально-технічне становище педагогічних училищ в Камінь-Каширському, Володимир-Волинську, Луцьку (с. 75–77), наголошує на цілій низці проблем: обмеженості навчальних площ, забезпеченості паливом (с. 78), фінансових труднощах (с. 80), неналежному стані училищ (с. 81), рівні знань студентів (с. 82–84), соціальному та національному складі здобувачів освіти (с. 86), якісному складі педагогічних кадрів (с. 88–89). Однак констатує і поступове зростання матеріально-технічної бази навчальних закладів, ріст контингенту здобувачів освіти та ідеологічний вплив (с. 90).

Значна увага приділена і процесу відновлення Луцького учительського інституту, формуванню кадрового забезпечення, матеріально-технічної бази, особливостям вступу (с. 93–98), національному складу викладачів та студентів (с. 99–101), високій заполітизованості та ідеологізації навчального процесу (с. 102), нагляду за роботою інститут державних і партійних чиновників (с. 105).

Окремо наголошує здобувачка і на прикметній рисі у роботі інституту – недовірі до місцевої освітянської інтелігенції, запрошення у перші п'ять років роботи тільки скерованих до області педагогів зі східних областей УРСР (с. 107).

У третьому розділі «Історична освіта у Волинській області» (с. 108–162), який складається із трьох підрозділів (3.1. Шкільна історична освіта повоєнної доби (с. 108–126); 3.2. Історична освіта в педагогічних училищах Волині (с. 126–144); 3.3. Вища історична освіта на Волині (с. 144–162) здобувачка показує особливості викладання навчальних дисциплін історичного спрямування у різних закладах освіти.

Здобувачка робить основний акцент на потраплянні шкільної освіти під повний контроль радянської держави та стала «фабрикою» з виготовлення «радянської людини», насадження ідеологічних наративів (с. 108), тяглість історичної освіти в системі шкільної освіти від початкової (3–4 класи) до середньої школи (8–10 класи) (с. 109). Водночас детально описує зміст шкільної програми з історії, складнощі з якими стикалися вчителі (відсутність програм, планів, підручників, наочності чи недостатня її кількість, відтак невиконання цієї ж програми, ведення об'ємних конспектів, перекручення у них історичних дат, подій тощо) (с. 113–115), укомплектування шкіл вчителями

історії, перевантаженість вчителів навчальними годинами (с. 116), проведення історико-краєзнавчої та гурткової роботи (с. 119) тощо.

Наголошує, що у педагогічних училищах історична освіта була навчальним предметом, який викладався на всіх курсах та виконував важливу виховну ідеологічну функцію (с. 126). Вказує і на проблеми із забезпеченням педагогічних училищ викладацькими кадрами (с. 127), зміни, які відбувалися впродовж перших повоєнних років в організації навчального процесу (с. 129), аналізує стан забезпеченості підручниками (с. 130), окреслює недоліки у них (с. 131), ведення об'ємних конспектів, погане забезпечення студентів канцелярією (с. 133), піднімає питання укомплектованості педучилищ кваліфікованими кадрами (с. 138) тощо.

Особливий акцент зроблено на підготовку кадрів у вищих закладах освіти Волині, їхній національний та соціальний склад (с. 145), відповідні навчальні плани (с. 146–147), стан забезпечення підручниками та літературою (с. 14–148), викладацький склад (с. 149–150), організацію педагогічної практики (с. 156), особливості розподілу на роботу (с. 161).

Четвертий розділ «Повсякдення учасників освітнього процесу шкіл, педучилищ та учительського інституту на Волині» (с. 162–233), складається із чотирьох підрозділів (4.1. Повсякдення учнів шкіл Волинської області (с. 163–181); 4.2. Вчительство повоєнної доби (с. 181–197); 4.3. Повсякденне життя слухачів педучилищ та студентів учительського інституту (с. 197–215); 4.4. Викладачі педагогічних училищ та інституту в умовах повоєння (с. 215–233) розкриває основні аспекти повсякденного життя учнів, вчителів та викладачів закладів освіти Волині.

Л. С. Сосницька основний акцент робить на розкритті питання забезпечення шкіл області навчальними матеріалами в перші повоєнні роки і трактує його як украй незадовільне. Наголошує здобувачка на критичній нестачі найнеобхіднішого: підручників, зошитів, олівців, чорнила, географічних та історичних карт (с. 164), окреслює проблеми із браком шкільних приміщень, пристосованих для навчання (с. 165), гуртожитків (с. 169), розкриває питання організації харчування (с. 170), санітарних потреб (с. 172), дисципліни учнів і поліпшення їхнього виховання (с. 173), позакласної роботи у гуртках і організаціях (с. 175), описує краєзнавчу і туристичну роботу у період канікул (с. 176), акцентує на політичному вихованні (с. 180) тощо.

На основі аналізу джерельного матеріалу Л. С. Сосницька розкриває стан укомплектування педагогічними кадрами (с. 183), їхнє забезпечення житлом (с. 184–185), паливом (с. 186), продуктами харчування (с. 187), їхнє грошове забезпечення (с. 188–189), пише про тотальну ідеологізацію (с. 191), боротьбу радянського режиму із релігією (с. 195) тощо.

Авторка розкриває і питання медичного забезпечення студентів та викладачів (с. 206), організацію дозвілля (с. 209), позаурочної, громадсько-корисної роботи (с. 210) та ін.

Важливим питанням стало забезпечення педагогами педучилищ та учительського інституту (с. 216), гендерна складова педагогічних кадрів (с. 216), забезпечення житлом, паливом, електроенергією, харчуванням викладачів (с. 218, 220, 222). Л. Сосницька наводить і цифрові дані грошової оплати праці (с. 223). Розкриває також питання залучення викладачів закладів освіти до громадської роботи (с. 227), їхню виховну роботу (с. 228) тощо. Водночас здобувачка відзначає і певні негативні тенденції: неналежного, з погляду радянської системи навчання та виховання функцій курсових керівників, неналежний облік відвідування (с. 229), порушення трудової дисципліни (с. 230).

Авторка робить чіткий висновок, що «для того, аби не втратити роботу, викладачам доводилося багато працювати над своєю фаховою майстерністю та ідеологічною складовою викладання» (с. 232).

Відзначимо й ґрунтовні висновки (с. 234–240), які зробила здобувачка. Вони повною мірою розкривають обрані дослідницькі завдання та містять науково обґрунтовані результати. Окремо варто сказати й про 47 тематично підібраних і підготовлених додатків (с. 275–311), які суттєво доповнюють текстову частину роботи. Авторка дисертації цілком обґрунтовано показує важливе практичне значення роботи.

Незважаючи на помітні здобутки Л. С. Сосницької в опрацюванні обраної теми, все ж варто висловити деякі зауваження і рекомендації.

1. Попри наявність архівних матеріалів у дисертації, доцільно було б залучити матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (наприклад, ф. 166 «Народний комісаріат освіти УРСР»).

2. Уважаємо, що доцільніше було б композиційно перемістити характеристику загальнонаукових методів із с. 52 на с. 48-49, де й вперше починається їхня характеристика і подається опис практичного використання у роботі.

3. На нашу думку, доцільно було розширити сюжет про ставлення керівництва ОУН і УПА до навчання дітей у радянських школах. Наведеної короткої інформації явно недостатньо (с. 71)

4. Здобувачці вартувало коротко зацентувати свою увагу і на питанні змісту історичної освіти у досліджуваний період.

5. На нашу думку, розділ 4 непропорційно великий у порівнянні із іншими.

6. У роботі наявні огріхи граматичного та синтаксичного характеру, помилкового вживання термінів («Великої Вітчизняної війни» (с. 91, 171), «вузи» (с. 91, 231) тощо), не коректного вживання пропагандистських словосполучень із документів, які необхідно було писати у лапках («буржуазно-націоналістичних перекручень» (с. 118), «буржуазної ідеології» (с. 203) та ін.).

Попри те, висловлені зауваження та побажання не ставлять під сумнів отримані наукові результати і можуть бути враховані в подальшій науковій роботі дисертанта.

Дисертаційне дослідження Лілії Станіславівни Сосницької «Історична освіта на Волині в 1944 – 1953 рр.» є самостійною та завершеною науковою роботою, яка виконана на належному рівні з використанням сучасних дослідницьких методів. За структурою, змістом, практичним значенням, новизною, обґрунтованістю наукових положень і висновків відповідає вимогам Порядку «Про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого кабінетом Міністрів України від 12 січня 2022 р. (№ 44), а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

Підпис п. І. І. Касюк засвідчую
Помічник ректора з питань кадрового
забезпечення та документообігу
Михайло ШУБАК
06.08 2025 р.